

## IKKINCHI JAHON URUSHIDA SURXONDARYO VILOYATI HARBIYLARINING JASORATI

**Choriyev Raxmonberdi Yusufovich,**  
*Termiz davlat universiteti Yoshlar bilan ishlash,*  
*ma'naviyat va ma'rifat bo'limi mutaxassisi*  
 UDK: 94(575.151):355  
<https://orcid.org/0009-0005-5664-0021>

**Annotatsiya:** Bugungi kunda tariximizni, ayniqsa, o'ta soxtalashtirib talqin etilgan sovet davrini, xususan, Ikkinchi jahon urushi yillarini mafkuraviy qarashlardan xoli tarzda o'rganish zarurati tug'ildi. Fashistlar Germaniyasini yengish va g'alabani qo'lga kiritishda O'zbekiston harbiylarining, jumladan Surxondaryolik jangchilarning salmoqli hissasini, frontda ko'rsatgan jasoratlarini, g'alaba yo'lida to'kilgan qon va yo'qotishlarni xolisona, milliy g'oya asosida maxsus tadqiq etish zarurati paydo bo'ldi. Maqolada Ikkinchi jahon urushida Surxondaryo harbiylari ishtiroki haqida so'z boradi.

**Kalit so'zlar:** Surxondaryo harbiylari, 92-alohida o'qchi milliy brigadasi, 213-o'qchi diviziya, Kursk jangi, Moskva himoyasi, Boymatov Jovli, G'ofir Aminqulov.

**Аннотация:** Сегодня существует необходимость изучения нашей истории, особенно фальсифицированного советского периода, в частности, лет Второй мировой войны, без идеологических взглядов. Значительный вклад узбекских военных, в том числе бойцов Сурхандарьи, в разгроме гитлеровской Германии и завоевании Победы, храбрость, проявленная на фронте, кровь и потери, пролитые на пути к победе, объективно, на основе национальной идеи, особо осознаются необходимость проведения исследований. В статье говорится об участии Сурхандарьинских военных во Второй мировой войне.

**Ключевые слова:** Сурхандарьинские военные, 92-я отдельная стрелковая национальная бригада, 213-я стрелковая дивизия, Курская битва, оборона Москвы, Бойматов Джовли, Гафир Аминкулов.

**Abstract:** Today, there is a need to study our history, especially the falsified Soviet period, in particular, the years of the Second World War, without ideological views. The significant contribution of the Uzbek military, including the fighters from Surkhandarya, in defeating Nazi Germany and winning the victory, the bravery shown at the front, the blood and losses shed on the way to victory, objectively, on the basis of the national idea, are specially recognized. the need for research has arisen. The article talks about the participation of the Surkhandarya military in the Second World War.

**Key words:** Surkhandarya military, 92nd special rifle national brigade, 213rd rifle division, Kursk battle, defense of Moscow, Boymatov Jovli, Gafir Aminkulov.

Jangovar harakatlarda o'zbekistonlik harbiylarning, respublikada tuzilgan milliy birlashmalar va umumqo'shin qismlarining faoliyati alohida o'rin tutadi. Fashistlar Germaniyasi tobora katta xavf bilan urushning dastlabki bosqichida Sovet Ittifoqi hududiga yuzlab kilometr kirib keldi. Dushmanning hujum qilish sur'ati bir kechakunduzda qariyb 30 km.ni tashkil etdi. Latviya, Litva, Estoniya, Moldaviya, Belorussiya va o'ng sohil Ukrainaning janubiy qismlari bosib olindi. Urushning dastlabki oylarida SSSR armiyasining 170 diviziyasidan 28 tasi to'liq safdan chiqqan, 70 tasi yarim odami va jangovar texnikasidan mahrum bo'lgan edi. SSSR bu vaqtga kelib 2 mln. dan ortiq askaridan (bu 70 foizdan ko'prog'ini tashkil qilar edi) ajralgan, 8,3 mingta tankidan, 43,3 mingta to'pidan, 8,2 mingta samolyotidan 59 mahrum bo'lgan edi. Agar taqqoslaydigan bo'lsak, dushmanning yo'qotishlari unchalik darajada emasdi.

Xususan, ular askarlar tarkibi bo'yicha 0,5 mln. kishiga (qariyb 20 foiz), tanklar bo'yicha 1,8 mingtaga (qariyb 60 foiz), samolyotlar bo'yicha 1,6 ming dona (30 foizdan ortiq)ga teng edi[1;88]. Urushda halok bo'layotganlarning soni esa daqiqalar sari ortib borardi.

SSSR umuman urushga tayyorgarlik ko'rmagan deyish noto'g'ri, albatta. Chunki 1939-yil 1-sentyabrda SSSR Oliy Soveti umumiy harbiy majburiyat haqida yangi qonun qabul qilib, armiyaga chaqirishni 21 yoshdan emas, balki 18 yoshdan belgiladi. Shuningdek, armiyada xizmat qilish muddati ham 3-5 yilga uzaytirildi. Agar 1936 yilda SSSR armiyasi va flotida xizmat qilayotganlarning umumiy soni 1,1 mln. kishini tashkil qilgan bo'lsa, 1938- yilda 1,5 mln. ni, 1941-yil 1 yanvarga kelib esa 4,2 mln. ni tashkil etdi. 1941-yil 22-iyunda esa SSSR qurolli kuchlari safida 5 mln. kishi bor edi. Ya'ni besh yil davomida qurolli kuchlar safi 5 barobarga ortdi. Shuningdek, mudofaa uchun sarflanadigan mablag' ham oshib bordi. U 1937-yildan 1940-yilga qadar 17 mlrd. rubldan 57 mlrd. rublgacha ko'paygan edi[2;412].

Ikkinchi jahon urushi yillarida fashizm balosiga qarshi kurashda butun insoniyat qatorida O'zbekiston, shu jumladan, Surxondaryo aholisi ham mislsiz jasorat ko'rsatdi. Urushning sovuq shamoli voha ahlining turmush tarzini izdan chiqardi. Mingminglab xonadonlarga g'am-qayg'u olib keldi. Minglab insonlarni yaqinlari, ota-onalari, o'g'il-qizlari, aka-uka va opa-singillaridan ayirdi. Odamlar front ortida mashaqqatli mehnat, ochlik va yupunlik azobini tortdi. O'n minglab yosh yigitlar jang maydonlarida shahid ketdi. Biroq bu yo'qotishlar voha ahlining irodasini buka olmadi. Front ortidagi har bir inson fashizm ustidan qozoniladigan g'alaba uchun ishonch va e'tiqod bilan mardonavor mehnat qildi. Imkoni boricha jangchilarga ham moddiy, ham ma'naviy jihatdan ko'mak berib turdi.

SSSRga hujum qilgan fashistlarning qo'qqisidan havo hujumi uyushtirishi mumkin bo'lgan hududlar qatoriga Termiz shahri ham kiritildi. Chunki bu davrda Eronda beqaror

vaziyat hukmron bo'lib, dushman samolyotlarini Eron yoki Afg'oniston orqali hujum uyushtirish xavfi ham yo'q emas edi. Buni inobatga olgan Termiz shahar ijroiya komiteti «havo hujumi bo'yicha Termiz shahar territoriyasini xavfli zona deb e'lon qilish haqida» farmoyish chiqardi. Havo hujumi bo'lgan taqdirda amalga oshirilishi lozim bo'lgan ishlar va chora-tadbirlar belgilab olindi.

Harbiy xizmatga chaqirilgan vohadoshlarimizning bir qismi 1941-yilning 28-avgustida 58-o'qchi korpusi 68-tog'-o'qchi diviziyasining 139-artilleriya polki tarkibida Eronga yuborildi. Negaki, AQSh va Buyuk Britaniya hukumatlari Sovet Ittifoqiga jo'natayotgan harbiy yordamning bir qismi aynan Eron orqali o'tkazilayotgan edi. Buning ustiga Eronda fashist agenturasi faollashib, harbiy isyonga tayyorgarlik ko'rilayotgan edi. Shuni hisobga olib, 1941-yilning yozida SSSR va Buyuk Britaniya hukumatlari o'zaro kelishib Eronga o'z qo'shinlarini kiritishdi. Natijada, Erondagi nemis qo'poruvchilik guruhlarining ishi barbod bo'ldi. Termiz havo hududi daxlsizligi ta'minlandi[3;95].

Surxondaryolik jangchilar Tehron konferensiyasi ishining tinch o'tishida ham o'z hissalarini qo'shishdi. Ularning Eronda bo'lishi to 1945-yilning yoziga qadar davom etdi.

Urushning ilk oylaridan mehnatkashlarning iltimosiga binoan O'zbekistonda milliy qo'shilmalar tuzishga alohida e'tibor qaratildi. Jumladan, 1942-yil yanvarida Termiz shahrida 92-alohida o'qchi milliy brigadasi tashkil qilinadi. Unga joy ajratish maqsadida oblispolkom tomonidan «Voroshilovneft» trestining Uchqizildagi neft koniga qarashli uchta yotoqxonasi, oshxona, idora va garaji, Termiz rayoni 8-mart ko'chasida joylashgan machitning barcha binolari, o'sha ko'chadagi «Sotsializm» kolxozining otxona binosi, M.To'raxo'jayev nomli kolxozdagi bolalar yaslisi harbiy qismga beriladi[5].

Termiz shahrida surxondaryoliklardan 213-o'qchi diviziya shakllantirildi. Bu diviziya 1941-yilning mart oyida Kiyev Alohida harbiy okrugida 213-motodiviziya sifatida tuzila boshlangan edi, keyinroq, o'qchi

diviziyasi deb o'zgartirildi. Urush boshlangach, diviziyaning to'liq shakllantirish uchun oldiniga Kattaqo'rg'onga, so'ngra Termizga jo'natishadi. Diviziyaga avval general-mayor Pyotr Semyonovich Shevchenko (1942-yil 5- iyunidan 1943-yil 22-iyuni), keyinroq general-mayor Ivan Yefimovich Buslaev (1943-yil 23- iyunidan 1945-yil 11-mayi) qo'mondonlik qilishdi. 1941-yil 1-noyabridan diviziya O'rta Osiyo harbiy okrugiga bo'ysundirildi. Uning dislokatsiya joyi Termiz harbiy qo'rg'oni bo'ldi. Shu yerdan frontga jo'natildi va 1943-yil 1-martidan Oliy Bosh Qo'mondonlik Stavkasining rezerviga kiritildi[7].

Ushbu qism dastlab Kursk ostonalarida o'zini ko'rsatdi. Jangchilarimiz Shebakino va Belgorod shaharlarining janubida qattiq turib jang qildilar, birinchilardan bo'lib Dneprdan kechib o'tishdi, Moldaviyani ozod etishdi, Yassi-Kishinyov operatsiyasi va Visla-Oder operatsiyalarida qatnashib, Ruminiya, Polsha va Chexoslovakiyani ozod qilishda ishtirok etishdi. Dneprni kechib o'tishda ko'rsatgan jasoratlari uchun 213-diviziyaning quyidagi zobitlari – termizlik mayor Lyubimov Aleksey Ilich, diviziya shtabi boshlig'i podpolkovnik Baranov Nikolay Andreevich, 739-o'qchi polkining komandiri, podpolkovnik Vashkevich Aleksandr Aleksandrovich va 585-o'qchi polkining komandiri Zaykovskiy Nikolay Vasilevich Sovet Ittifoqi Qahramoni unvoniga sazovor bo'lishdi. Janglarda ko'rsatgan qahramonliklari uchun faxriy 213-Novoukrain diviziyasi nomini oldi[7].

Termizlik A.F.Marchenko (1924-2003) urush boshlangan kezlarda endigina 9-sinfni bitirgan edi. Yosh bo'lishiga qaramay, hamshiralar tayyorlash kurslarida o'qidi va Termizdan frontga jo'natilgan 213-o'qchi diviziyaning 373-tibbiy-sanitariya qismiga qabul qilindi. Shu tariqa bu ayolning jangovar hayoti boshlandi. Kursk yoyi janglaridagi jasorati tufayli «Jangovar xizmatlari uchun» medali bilan taqdirlandi. Keyinchalik, Dnepr daryosini kechib o'tish paytida ko'rsatgan jasorati uchun ikkinchi marta ana shunday medal bilan mukofotlandi. Ruminiya, Polsha, Chexoslovakiyani ozod qilishda, Visla va

Oderdagi jang maydonlaridan o'nlab yaradorlarni olib chiqqanligi uchun «Qizil Yulduz» ordeni va yana 3 ta medal bilan ham taqdirlangan. 1945-yilda u qadrdon Termizga sog'-salomat qaytib keldi. Keyinchalik, 1977-yilda Termizdagi 3-sonli maktabda jangovar shon-shuhrat muzeyini tashkil etdi. Uch marta janggohlar o'tgan joyga borib, ko'plab eksponatlar olib keldi. Ana shunday eksponatlardan 28 tasini Ittifoq Qurolli Kuchlar muzeyiga, SSSR xalq yutuqlari ko'rgazmalariga taqdim etgan. U o'zi tashkil etgan jangovar shon-shuhrat muzeyi haqida va ikkinchi jahon urushi qatnashchilari to'g'risida hikoya qiluvchi kitob muallifi hamdir[6].

213-o'qchi diviziyasida xizmat qilgan sherobodlik Boymatov Jovli Boymatovich jangovar yo'lini 1943 yilning mart oyidan Shimoliy Donesk yoqasida to'p mo'ljallovchisi (navodchik) sifatida boshladi. Xarkov va Merefa shaharlari bo'sag'asidagi janglarda o'zini ko'rsatdi. J. Boymatov 1944-yil 20-avgustda boshlangan Yassi-Kishinev va Berlin operatsiyalarining qatnashchisi. 1945- yil 18-aprel kuni Jovli Boymatov komandirlik qilayotgan to'p raschyoti 16 ta tank madadiga tayangan holda qarshi hujumga o'tgan dushman bilan olti marta to'qnashdi. To'p raschyotining butun tarkibi ishdan chiqdi, ammo komandir Jovli Boymatovning bir o'zi jangni davom ettirdi va dushman hujumini qaytarish davomida fashistlarning uchta tanki va 50 askarini safdan chiqardi. Bu jangda Jovli Boymatovning o'zi ham halok bo'ldi, ammo birorta fashistni o'tkazmadi. Qahramonning jasadini Germaniyadagi Nodersdref qishlog'idan 400 metr shimoli-sharq tomondagi Bezimyannaya tepaligida dafn qilingan. O'limidan so'ng 1943-yil 4-dekabrda 37-armiya qo'mondoni va 1945 yil 19 may kuni 52-armiya qo'mondoni buyrug'i bilan 1- va 2-darajali «Vatan urushi» ordenlari bilan mukofotlangan[3;281-282].

Ushbu diviziya tarkibida xizmat qilgan sherobodlik vohadoshimiz G'ofir Aminqulov (1925-2017) ham katta jasorat ko'rsatdi. Dneprning narigi qirg'og'ida sovet qo'shinlari plasdarm egallab olganlarida sanitar bo'lib

xizmat qilayotgan Gʻofir Aminqulov oʻz hayotini xavf ostiga qoʻyib, yuzlab yarador jangchilarning hayotini saqlab qoldi. 1943-yil noyabr boshida boʻlib oʻtgan janglarda yarador askarni chiqish payti nemislar tomonidan otilgan mina portlashi oqibatida ogʻir yarador boʻldi va 1944-yili urush nogironi sifatida uyiga qaytarib yuborildi. Gʻofir Aminqulov urushda koʻrsatgan jasorati uchun 1944-yilda 1-darajali «Vatan urushi» («Otechestvennaya voyna») ordeni bilan mukofotlandi[3;97-110].

Fashizm ustidan qozonilgan ushbu gʻalaba nafaqat Rossiya, Ukraina, Belorussiya, Moldaviya va Boltiqboʻyini balki butun Yevropa xalqlarini fashizm asoratidan ozod qildi. Qolaversa fashizmning yoʻq qilinishi jahon xalqlarini mustamlakachilik va quvgʻinlik, qullik va tahqirlanish, ochlik va muhtojlik, behisob qirgʻin va turli xil azob-

uqubatlardan qutqazdi. Fashizmni yakson qilishda surxondaryolik botirlar ham qoʻllariga qurol olib mardlik namunalarini koʻrsatib, dushmanga ayovsiz qirgʻin keltirdilar. Bu qonli janglarda vatan ozodligi yoʻlida minglab surxondaryoliklar shahid boʻlgan boʻlsa, minglab botir azamatlar gʻalaba bahorini qarshilab, oʻz yurtlariga oq yuz bilan qaytish baxtiga muyassar boʻldilar.

Umuman olganda Ikkinchi jahon urushi butun insoniyatni ogʻir sinovdan oʻtkazdi. Ushbu urushdan chiqarilgan eng katta saboq sifatida urushning oldini olish, dunyoda tinchlikni saqlab qolish umumbashariy muammolardan biri ekanligi eʼtirof etildi. Fashizm kabi vayronkor gʻoyalarning shakllanmasligi va odamlarni shunday tajovuzkor kuchlar taʼsiriga tushib qolmasligi ogohlik va hushyorlikni talab qiladi.

#### Foydalanilgan adabiyotlar:

1. История Второй мировой войны (1939-1945 гг.). -М., 1975. Т.4. — С. 88.
2. История России XX в. -М., 2001. — С. 412.
3. Soatov O., Tursunov S., Umarov I., Toshev K. Frontdan kelgan xatlar... –B. 95, 97-100, 281-282.
4. K.T.Toshev. “Ikkinchi jahon urushi yillarida Oʻzbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy holati (Surxon vohasi misolida)” tarix fanlari boʻyicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Termiz – 2022. – 144 b.
5. Surxondaryo viloyat davlat arxivi, 45-fond, 1-roʻyxat, 27-ish, 204-varaq.
6. Termiz shahridagi 213-novoukrain oʻqchi diviziyasining Jangovar shon-sharaf muzeyi arxivi materiallaridan foydalanildi.
7. [https://ru.wikipedia.org/wiki/213-я\\_стрелковая\\_дивизия](https://ru.wikipedia.org/wiki/213-я_стрелковая_дивизия)